

Kőrösi Csoma Sándor

Halálának századik évfordulójára

írta: Dr. BAKTAY ERVIN

Kőrösi Csoma Sándor, a tibeti nyelv, irodalom és a buddhizmus úttörő, világjelentőségű feltárója, 1842. április 11-én halt meg az indiai Dardzsilingben, közel Tiber határához. Kevés magyar tudós oldott meg olyan nagyjelentőségű és olyan nehéz tudományos feladatot, mint a csodálatos „székely-magyar”. Egyénisége és élete is rendkívüli, bámulatraméltó volt. Megérdemli, hogy emlékét megőrizzük és most, halálának századik évfordulóján méltóan meg is ünnepeljük.

Csoma, a háromszéki egyszerű székely határőr-katona 1784-ben született fia, páratlan utat járt be és egyedülálló munkássággal írta be nevét a Tudomány aranykönyvébe. Az ősi nagyenyedi Bethlen-kollégiumban végezte el tanulmányait, mint kisdíáknak kétkézi munkával kellett megszolgálnia a tanítást és ellátást, később aztán már kisebb diákokat tanított és megélt, bár szűkösen, a maga

Kőrösi Csoma Sándor mellszobra a Bengáli Ázsiai Társaság kalkuttai székházában

emberségéből. A nagyenyedi kollégiumot angol protestáns alapítványok támogatták, ilyen angol ösztöndíj tette lehetővé, hogy Csoma 1815-ben a németországi Göttingen egyetemén folytathassa tanulmányait. Ekkor már határozottan keleti tanulmányokkal foglalkozott, mert még kisdíák korában elhatározta, hogy elmegy Ázsiába, „megkeresni a magyarok rokonait”. Amikor Göttingenből 1818 végén hazatért Nagyenyedre, tanári állás várta. De Csoma lemondott a biztató, kényelmes kilátásokról. Rövid időre Délmagyarországba ment, hogy szláv nyelveket tanuljon, arra az esetre, ha Oroszországban át menne Ázsiába. Latinul, görögül, héberül, németül és franciául még a kollégiumban megtanult — református teológusnak készült ott, — Göttingenben pedig arabul és angolul tanult.

1819 vége felé búcsút vett Nagyenyedtől, s ahogy egykori tanárja, majd barátja, Hegedűs Sámuel feljegyezte: „könnyűszerűleg öltözve, mint aki a mezőre indul frissülés végett” elindult hosszú és nehéz útjára. Gyalogszerrrel, kevés motyóval és 200 forinttal. Ebből százat Kenderessy kormányzati tanácsos ajánlott fel az utra. A Balkán felé vette útját; nem tehetett másképpen, mert mint határőr-székely katonaköteles volt és nem kaphatott volna külföldi utlevelet. Ezért csak határátlépő passzust szerzett, mint az erdélyi kereskedők, s Bukarest felé vette útját. Innen az akkor még török fennhatóság alatt álló Balkánon keresztül Enoszba jutott, onnan hajóval Alexandriába, majd ismét hajóval Kis-Ázsiába. Aleppón át Moszulba ment, innen a Tigris folyamon tutajjal érte el Baghdádot. Baghdádban magyar honfitársával találkozott, ez bemutatta az ottani brit követség titkárnak, aki némi támogatásban részesítette.

Igy jutott el Teheránba, Perzsia fővárosába. Itt ismét az angol követ vette pártfogásába és 300 rupiát utalt ki neki. Csoma ázsiai örmény köntösben folytatta útját Közép-Ázsia felé. Az volt a célja, hogy Mongolországba, a kínai határvidékre megy, mert azt tartotta, hogy ott találhat rá az ujjur népre, amelyben a hunok leszármazottjait és a magyarok ősrökonait sejtette. El is ért Bukharáig, de itt megakadt. Háborús hírek jártak, nem indult karaván Turisztán felé, hogy ahhoz csatlakozhasson. Ezért nagy kitérőre szánta el magát és Afganisztánon át Indiába ment. Az volt a szándéka, hogy a Pandzsábon, Kasmiron és Ladákhon (Nyugat-Tibeten) át jut el Kínai Turisztánba s onnan Mongolországba. De mire elért Lehbe, Ladákh fővárosába, ismét meg kellett állnia. A további út nemcsak nagyon veszélyes volt, hanem igen költséges is — és Csoma legutóbb több

mint egy évvel ezelőtt kapott némi pénzt Teheránban. Kifogyott mindenéből s arra felé nem volt angol követség, amelyhez fordulhatott volna. Sorsa másodszor állt elébe tiltón Közép-Ázsia határán, mert más feladatot szánt neki.

Visszafordult India felé, bizonyosan azzal, hogy indiai brit területre megy és ott az angolok pártfogásához folyamodik. De utközben visszafelé sorsdöntő találkozása volt: William Moorcroft angol utazó és britindiai kormány megbízott jött szemben vele. Az angol hamar felismerte az ázsiai gunyában vándorló magányos, szegény magyarban a nagykezdtségű tudóst és a rendíthetetlen akaraterejű férfit. Figyelmét a tibeti nyelvtanulmányokra terelte; az Indiában akkor erősen terjeszkedő angoloknak fontos volt megismerni Tibet nyelvét és életét. Csomának tetszett a feladat, s ugys arra törekedett, hogy meghálálhassa az angol támogatást.

Csoma — azaz Szekander bég (Sándor úr), ahogy Ázsiában nevezte magát — elment Nyugat-Tibet legzordabb, legmagasabb részébe, Zanszkárba, és ott a zanglai lámakolostorban telepedett meg. Szangje Puntzong, a tudós tibeti láma (buddhista szerzetes) lett a tanítómestere. 1823/24-ben 16 hónapot töltött Zanglaban, s a hosszú, kegyetlen tél alatt hihetetlen nélkülözéseket és szenvedéseket látott. Pl. kis cellájában az egész telet fűtés nélkül töltötte; Tibetben nincs kémény, a kőpadlóra raknak tüzet, de Csoma szemét annyira marta a füst, hogy nem bírt olvasni, dolgozni. Lemondott hát a tűzről és birkabőr-bundába burkolózva ült reggeltől estig a kis ablak előtt. „Ilyen körülmények közt, amelyek más embert kétségbeejtettek volna — írta róla később egy angol kortársa — Csoma 40.000 tibeti szót gyűjtött össze”. Ekkor tette le későbbi életművének alapját.

1824 őszén lement az akkori britindiai határállomásra, Szabáthuba. Azt remélte, hogy elismeréssel fogadják. De a fursza ruhájú, magányos, kopottas idegent gyanusnak találták, talán orosz kémnek nézték. Hónapokig tartott, míg ügye tisztázódott. Csoma érzékeny lelke ezt sohasem felejtette el. De a szabáthui parancsnok, Kennedy százados, utóbb igaz barátjává lett. A britindiai kormány pedig, Moorcroft ajánlólevelére, továbbra is alkalmazta, hogy tibeti tanulmányait folytathassa. Havi 50 rupiát szavaztak meg részére; ez bizony nagyon szerény fizetés volt. De Csoma elégnék találta igénytelenségében, még láma mesterét is fizette belőle. 1825 nyarán visszament Zanszkárba, láma-mesteréhez. De ezúttal nem dolgozhatott eredményesen. Mindenféle titokzatos körülmény zavarta a munkát és a láma hanyagnak mutatkozott. Itt nem térhetünk ki ennek az időszaknak részletes ismertetésére, mert túl bonyolult és hosszadalmas eseményekről volt szó; elég annyi, hogy 1825 és 1827 közt Csoma életének legválságosabb szakát élte. A második zanszkári út után, amikor ismét Szabáthuba ment, keserű tapasztalatokat kellett szereznie. Az angolok, akikkel szemben lekötöztették, hálnak érezte magát, példátlanul bántak vele: félévig magára hagyták, nem utaltak ki fizetést neki, egyszerűen elejtették. Ezek a részletek életében eddig ismeretlenek voltak; e sorok írójának sikerült legutóbb kétségbevonhatatlan angol forrásokból új adatokat szereznie Csomának erre az életszakára nézve. De tény, hogy az angolok akkor teljes közönnyel fizettek az önfeláldozó magyar hihetetlen erőfeszítéseiért és értékes tudományos eredményeiért. Nem az angolok érdeme volt, hanem a körülmények ébresztették végre a britindiai kormányt annak tudatára, hogy a tibeti nyelv és irodalom feltárását egyedül az odáig elhanyagolt magyar tudós oldhatja meg. Ekkor ismét megszavazták részére a csekély javadalmaszt, Csoma pedig elment a tibeti határszélen lévő Kanamba s ott további három évig dolgozott, 1827-től 1830-ig. Ezúttal régi mestere, Szangje Puntzong is becsülettel támogatta; elment hozzá Kanamba és mellette maradt három éven át. Csoma ezalatt befejezte hatalmas munkáját: készen állt a világ első, komoly, tudományos, rendszeres tibeti nyelvtana és szótára, valamint a tibeti buddhizmus első átfogó ismertetése.

1831-ben Kalkuttába ment, a kormány megbízásából sajtó alá rendezte ott nagy művét. A Bengáli Ázsiai Társaság székházban lakott, de visszavonult életet élt, ugyanúgy, mint Tibet zord magaslatai közt: itt, a pompás, angol alapítású nagyvárosban is csak a „tatár módra” készült, zsirral kevert tibeti tea volt a főtápláléka. Még a fizetését sem vette fel éveken át, olyan igénytelenül élt. A felgyűlt, vagy hazulról nemzeti gyűjtésből kapott pénzt mind Magyarországra küldte és tudományos alapítványokat tett belőle Nagyenyeden és másutt. Igazi keleti bölcs és askéta volt már akkor

Kőrösi Csoma Sándor... 1834-ben megjelentek korszakalkotó, úttörő munkái és a tudományos világ általános, nagy elismeréssel fogadta. Most már az angolok is nagyon büszkék voltak rá, de ő tisztában volt az emberi dolgok műő értékével. Visszavonult magányában élt továbbra is. 1836-ban Észak-Bengálba ment, mert az volt a benyomása, hogy szanszkrit nyelv meg némely indiai népi nyelv rokonosságban áll a magyarral. Ez nem bizonyult helytállóknak és Csoma ismét visszatért Kalkuttába. Elvállalta az Ázsiai Társaság alkönyvtárosi tisztségét, rendezte a soknyelvű orientalista könyvtárat. Ez is nehéz feladat volt, de Csoma akkor már 17 élő és holt nyelvet ismert, a tibetinek pedig első és páratlan mestere volt.

De nem adta fel eredeti magyar célját. 1842-ben újra felöltötte régi, kopott ázsiai köntösét és Nagy-Tibet felé indult. Lhá-szába, a Dalai Láma „tilos városába” igyekezett, bizott abban, hogy a tibeti nyelv, irodalom és vallás tökéletes ismeretével bebocsátják oda és a lhaszai könyvtárakban őrzött régi kínai munkákban utalást találhat a hunokra és az ujjurokra; akkor aztán folytatja útján Mongolország felé! De a Himálaja tövében huzódó mocsaras, erdős övezeten kellett átkelnie, s itt megkapta a kelet rémét, a gyilkos maláriát. Nem volt már a régi, erős, mindennel dacolni tudó fiatal férfi, aki 20 évvel ezelőtt Indiába lépett... 58 esztendő volt és a kalkuttai egészségtelen, visszavonult élet megviselte.

De még feljutott a brit határállomásra, a Himálaja legmagasabb hegycsoportjai alatt fekvő Dardzsilingbe. Itt dr. Campbell, régi ismerőse, Dardzsiling angol felügyelője fogadta. Csoma lázasán készülődött a tibeti utra, de néhány nap múlva kitört rajta a láz. Campbell hiába nógatta, nem akart orvosságot venni. Bizott régi, szívós erejében. Lázasan, izga-

tottan beszélt, a hunokat, az ujjurokat, a magyarokat emlegette — a derék angol alig értette ezeket a dolgokat, de hűségesen feljegyezte szavait. Utolsó szavainak krónikása volt... Mert Kőrösi Csoma Sándor, a törhetetlen vándor, aki több mint 12.000 kilométert járt be, csaknem mindig gyalog, elérkezett nehéz útjának végéhez. Sorsa immár harmadszor, de most utoljára állt elébe vágyainak küszöbén, Közép-Ázsia határán. 1842. április 11-én hajnalban szótlanul, haláltusa nélkül örökre elaludt. A dardzsilingi temetőben nyugszik, sírjára a Bengáli Ázsiai Társaság állított emlékművet.

Amikor néhány évvel ezelőtt e sorok írója bejárta Csoma egykori útját Nyugat-Tibetben és Indiában, rátalált ott még élő emlékeztetőre. A Bengáli Ázsiai Társaság is szinte áhitatos tiszteletben tartja dicső emlékét. A tudományos világ nagyra értékeli művét, ennek alapvető érdeme mai napig sem halványult el. Idehaza azonban sokáig nem tudták érdeme szerint értékelni, sőt voltak, akik hibájául rótták fel, hogy „haszontalan célokért elhanyagolta magyar feladatát”. A kiváló Duka Tivadar, az angol szolgálatba lépett 48-as honvédtiszt, 1884-ben, Csoma születésének 100. évfordulójára, végre megírta alapvető életrajzát. Azóta ismét alig történt valami Csoma emlékének szolgálatában. Még mindig adósok vagyunk azzal, hogy végre Budapesten szobor és utcanév hirdesse emlékeztétét. Pedig hány olyan szobronk és utcanévünk van, amely nem őriz megközelítően sem hasonló értékű emléket... De reméljük, hogy most, száz évvel a tudomány nagy, úttörő „székely-magyar” hősnéke halála után végre helyrehozzuk a hosszas mulasztást!